

Гомілково-стегновий індекс у населення стародавнього Києва на відміну від такого у сільського населення варіював у досить великих межах: від 78 до 86. При цьому в багатьох випадках більша довжина тіла була пов'язана з відносною доліхокермією, а в інших — з відносним видовженням стегна. Часте зрушення градієнта росту в пізньому постнатальному онтогенезі людини з дистальних відділів кінцівок на проксимальні вперше було відмічено В. В. Бунаком⁴. Разом з тим, за даними Г. Ф. Дебеца⁵, відомо, що у неолітичного населення дніпро-донецької культури досить велика довжина тіла, як правило, сполучалася з вираженою доліхокермією. Причини змін пропорцій кінцівок у сучасного населення ще потребують спеціального дослідження.

Підсумовуючи результати проведеного аналізу, можна зробити такі висновки.

Чоловіче населення стародавнього Києва XI—XIII ст. мало більшу довжину тіла, порівняно з синхронним сільським населенням Середнього Подніпров'я.

Сучасне чоловіче населення Середнього Подніпров'я має більшу довжину тіла проти середньовічного населення цієї ж території.

Складається враження, що процес подовження тіла у міського населення пов'язаний не тільки з ростом гомілки, а й з ростом стегна.

Проблема мінливості довжини тіла різних етнічних груп людей тісно пов'язана з формуванням конституціональних типів у часі і просторі з використанням історичних, соціально-економічних, кліматогеографічних і біологічних факторів.

¹ Алексеева Т. И. Антропологичний склад давньоруських міст. — В кн.: Матеріали з антропології України. К., 1969, вип. 4, с. 73—86; Алексеева Т. И. Этногенез восточных славян. — М., 1973, с. 327.

² Danilova E. I. The body length of the male rural and urban population in the Middle Podniprovyé territory during the middle ages ANΘΡΩΠΟΣ, 1979, vol. 6, p. 94—97.

³ Дяченко В. Д. Антропологичний склад українського народу. — К., 1965, с. 129.

⁴ Бунак В. В. Соотношение длины сегментов и полная длина тела по измерениям на скелетах. — ВА, 1961, вып. 7, с. 41—65.

⁵ Дебец Г. Ф. Физический тип людей днепро-донецкой культуры. — СА, 1966, № 1, с. 14—22.

Е. И. ДАНИЛОВА

Об изменении роста древнерусского населения Среднего Поднепровья

Резюме

Работа основана на изучении длинных трубчатых костей 41 скелета. Среди изученных скелетов 21 принадлежал населению древнего Киева (XI—XIII вв.), а 20 — синхронному сельскому населению Среднего Надднепровья. Отмечено, что в то время жители города имели большую длину тела по сравнению с сельским населением. В настоящее время (данные Дяченко, 1965) мужское население отмеченной территории Украины характеризуется еще большей длиной тела (среднее 169 см), что может быть объяснено акселерацией. В работе обращено внимание на некоторые пропорции конечностей и на значение берцово-бедренного индекса в процессе удлинения тела.

Н. М. КРАВЧЕНКО, М. Л. СТРУНКА

Реконструкція інтер'єру слов'янського житла VIII—IX ст.

У дослідженні слов'янських жител (друга половина I тисячоліття н. е.) усе більшого значення набуває реконструктивний метод. Лише всебічна і ґрунтовна реконструкція житлового комплексу — зовнішнього вигляду, конструктивних особливостей, внутрішнього планування і вбрання — забезпечує вивчення житла як цілісної системи.

До цього часу в існуючих реконструкціях основна увага приділялась відтворенню зовнішнього вигляду, техніці будівництва стін і покрівлі, влаштуванню опалювальних споруд¹. Що ж до питання про реконструкцію інтер'єру житла, то воно залишається майже не вирішеним. Разом з тим принципи внутрішньої організації та внутрішнього вбрання житла мають велике значення. Як вважається, саме в них відбиваються традиційні етнографічні особливості житла. При дослідженні жител це слід враховувати насамперед тому, що реконструкція жител за археологічними даними потребує етнографічних паралелей². Однак етнографічний підхід до проблем реконструкції в науковій літературі не знайшов однозначної оцінки. Його критики,³ як нам здається, не стільки відкидають саму можливість використання етнографічних аналогій, скільки підкреслюють необхідність диференційного підходу до відбору останніх та врахування всіх можливих факторів, що впливають на формування того чи іншого типу житла. Що ж до факторів — вони різноманітні⁴.

Інтер'єр і внутрішнє планування вважаються найбільш консервативними елементами житла, які формуються насамперед під впливом етнічних традицій⁵. Тому використання етнографічних аналогій для відтворення інтер'єру здається цілком виправданим. У зв'язку з цим хотілося б відмітити, що реконструкція інтер'єру має провідне значення при дослідженні етнічних особливостей археологічних культур. Та не слід забувати, що проблеми архітектурно-конструктивного вирішення житла і його інтер'єру перебувають у тісному зв'язку і взаємозалежності.

У даній статті пропонується спроба реконструкції інтер'єру і внутрішнього планування кількох жител останньої чверті I тисячоліття н. е. за матеріалами розкопок поселення Обухів II⁶.

Житла вказаної хронологічної групи на багатошаровому Обухівському поселенні добре виділяються як за стратиграфічними даними, так і за характером знахідок⁷. Конструктивні особливості дають можливість розподілити ці житла на два види. До першого відносяться житла зрубної конструкції, стіни яких трохи заглиблені у ґрунт (від 0 до 50 см від рівня стародавньої поверхні).

Звертаючись до питання про зовнішній вигляд і конструктивні особливості обухівських жител, ми хотіли б підкреслити їх наземний характер. В них аж ніяк не можна вбачати житла-погреби, подібні до описаних в «Стратегіконі» Псевдомаврикія⁸. Майже в усіх випадках ці пізніші для Обухівського поселення житла будувалися на культурному шарі в умовах, які дають можливість встановити рівень стародавньої поверхні. І лише в одному випадку заглиблення підлоги від рівня залягання основи найближчої наземної споруди досягало 70 см (житло № 6). У чотирьох випадках цей рівень коливається від 50 до 30 см і в п'яти — від 20 до 0 см.

Слід погодитися з думкою П. О. Раппопорта, який досліджував це питання на прикладах жител VI—VII ст., що така заглибленість не могла позначитись на конструкції стін і покрівлі⁹, і тому термін «напівземлянка» є досить умовним. Термін «напівземлянка» ми не знайдемо в народному словнику, в якому, між іншим, зберігається термін «землянка». «Землянка» — це заглиблені у землю житла бідноти («бурдей» — місцева назва), які побутували у другій половині XIX — на початку XX ст. на Поділлі¹⁰. Крім того, у південних районах України, як свідчать польові матеріали, землянками називали наземні житлові споруди, але з похилим земляним (пізніше — на початку XX ст. перекритим черепицею) дахом без стелі. Разом з тим певна заглибленість підлоги простежується в народному будівництві лісостепових районів України в XVIII—XIX ст. Стіни хати зводилися без фундаменту. Функцію фундаменту якоюсь мірою відігравав масивний перший вінець зрубу, заглиблений у землю. Рівень земляної підлоги, підмазані глиною, у такому наземному житлі часто був нижчим за рівень землі¹¹.

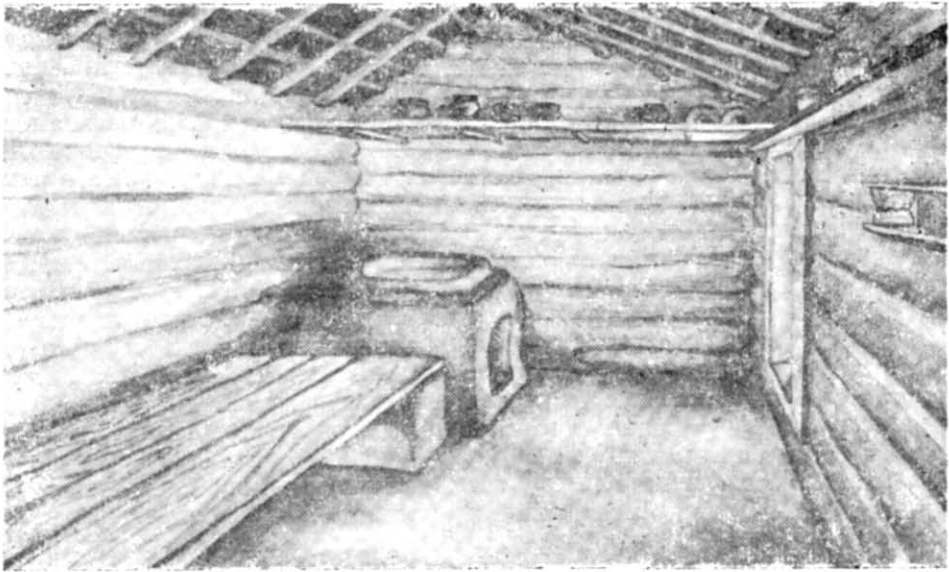

Рис. 1. Реконструкція інтер'єру житла № 30 поселення Обухів II. Реконструкція Н. М. Кравченко, М. Л. Струнка, малюнок М. Л. Струнка.

Можливо, враження про велику заглибленість давньослов'янського житла пояснюється існуванням земляної зовнішньої присипки. Радянські дослідники припускають думку, що така присипка могла навіть з'єднуватися з земляним дахом житла¹². Етнографічні аналогії свідчать про те, що характерною рисою східнослов'янського житла XVIII—XIX ст. була земляна зовнішня присипка стін («завалинка» у росіян, «призьба» в українців та білорусів)¹³. Земляний валок, що охоплював нижню частину стін (висота і ширина валка 36 см)¹⁴, захищав конструкцію, зведену без фундаменту, від опадів та утеплював житло.

Незначні коливання рівня заглиблення обухівських жител, можливо, зумовлювались необхідністю вирівняти площадки під житла, спланувати досить крутий ухил (поселення Обухів II розташоване на схилах пагорбів).

Наведені факти дають можливість розглядати термін «напівземлянка» як суто археологічний, що застосовується з метою полегшення класифікації досліджуваних археологічних пам'яток. Можна припустити, що «напівземлянка» в археологічному розумінні — це залишки нижніх частин житла з незначним заглибленням підлоги на один-два вінці зрубу або з заглибленням, утвореним внаслідок зовнішньої присипки стін. Ці міркування здаються нам досить важливими для реконструкції зовнішнього вигляду житла, а також для спостереження та фіксації археологічних залишків під час розкопок житлового комплексу.

До другого виду даної хронологічної групи ми віднесли житла № 18 та 23, в яких не виявлено ніяких слідів дерев'яних конструкцій стін, а котлован нижньої частини стіни, піч і знахідки речей перекривалися розвалом глини з відбитками дерев'яних конструкцій. У деяких випадках збереглися і ями від стовпів (житло № 18).

Погана збереженість таких жител пояснюється їх незначною заглибленістю. Але розміщення розвалу та знахідок дають можливість у загальних рисах уявити планову схему жител. Про конструкцію стін можна судити по залишках будівельного матеріалу — глиняної обмазки, що збереглася у завалі. Можливо, досліджувані житла являли собою каркасно-глинобитні будови. Опалювальні споруди в обох видах жител однакові. Про це свідчать відкриті в житлах печі кубоподібної форми з масивними стінками. Нижні частини печей (черинь і стінки) ви-

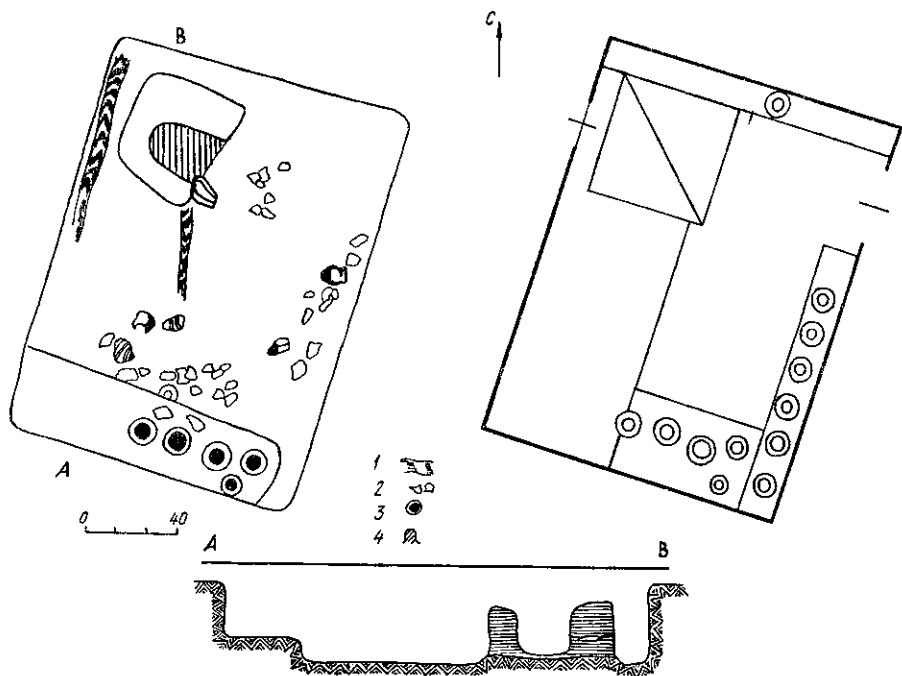

Рис. 2. Польовий план та реконструкція планової схеми житла № 6:

1 — залишки обвугленої деревини; 2 — фрагмент кераміки; 3 — посуд; 4 — глина.

різувалися в лесі. Майже в усіх житлах з кубоподібними печами виявлено жаровні з білої глини, які, напевно, розміщувалися понад верхнім отвором печі (рис. 1).

Очевидно, що за архітектурно-конструктивними особливостями обухівські житла відповідали трьом основним типам:

- 1) наземні однокамерні зруби, на один-два вінці заглиблені в ґрунт;
- 2) наземні каркасно-глинобитні будови з дещо заглибленою основою;
- 3) «напівземлянки» — зрубні будови, заглиблені на три-чотири вінці в ґрунт.

У народному будівництві відомі два головні конструктивні прийоми зведення стін: зруб і каркас. Стіни, рублені з різномірного лісу, а також каркасні, в яких для заповнення використовувались різноманітні місцеві матеріали (дерево, хмиз, очерет, глина), звичайно обмазували глиною з обох боків і білили. Зрубні житла були поширені у північних лісових районах України (Карпати, Полісся). У лісостеповій смузі, де дерева як будівельного матеріалу було менше, стіни мали каркасну конструкцію¹⁵. Але таке розмежування ареалів техніки народного будівництва за географічними зонами є умовним і не виключає паралельного існування зрубних та каркасних жител, що визначається рядом факторів¹⁶.

Українське житло є наземним, хоча в деяких історико-етнографічних районах, як було зазначено вище, в кінці XIX — на початку XX ст. зберігалися традиції будівництва заглиблених у ґрунт жител.

Ми не зупиняємось на питанні конструктивних особливостей стін та покрівлі. Вважаємо, що реконструкції цих елементів, запропоновані О. М. Приходнюком та П. О. Раппопортом, можуть бути в цілому прийнятні¹⁷. Етнографічні аналогії свідчать про існування та широке застосування традиційних типів перекриття даху: на півсошках (на півсошки, закріплені на верхній обв'язці зрубу, накладали сволок); на самцях (кругляки перекриття врубували в трикутником виведені стіни); «накотом» (зрубне завершення фронтов і стін). Такі типи конструкцій є досить архаїчними і відносно довго зберігалися в ізолюва-

них районах України. Крім того, прийом спорудження даху «накотом» був добре відомий багатьом народам Європи та Азії, а на Україні в XVIII—XIX ст. зберігся в господарських будівлях¹⁸.

Проаналізуємо планову схему обухівського житла. Усі досліджувані житла даної хронологічної групи однокамерні, прямокутні, з сторонами 3—4 м (загальна площа від 3 до 16 м²); орієнтовані з півночі на південь кутами або стінами (в залежності від розташування на плані поселення) (рис. 2—5).

У визначенні внутрішнього планування однокамерного житла необхідно у першу чергу звернути увагу на розміщення печі, тому що її орієнтація, конструктивні особливості є суттєвою ознакою житла¹⁹.

В обухівських житлах кінця VIII—IX ст. найкраще збереглися печі. Це масивні кубоподібні споруди діаметром 1—1,20 м, розміщені частіше за все в одному з кутів житла. Зафіксовано розташування печі у північному або східному куті (для жител, орієнтованих кутами) і в північно-східному (для жител, орієнтованих стінами). Можливо, розміщення печі визначається положенням житла відносно центра поселення.

У плановій схемі слов'янських жител VIII—IX ст. ще не досить з'ясованим залишається питання про розташування входу. П. О. Раппопорт вважає, що вхід був навпроти печі (по осі орієнтації челюстів), і лише в X—XI ст. ця схема замінюється новою, яка остаточно утверджується у XII—XIII ст. — піч знаходиться поблизу входу і звернена до нього челюстями. Разом з тим відзначається, що стара планова схема розташування печі у віддаленому по відношенню до входу куті продовжує побутувати у лісовій зоні²⁰.

Вивчення планових схем обухівських жител розкриває більш різноманітну картину. Тут у розміщенні печей і орієнтації їх челюстів спостерігається принаймні три варіанти (див. таблицю). Простежити розміщення входу з повною достовірністю не вдалося, хоча в двох випадках встановили уривчастість нижніх вінців зрубу (житло № 7, 30). Але цей факт не обов'язково має свідчити про наявність отвору дверей, тому що у традиційному народному житлі перші вінці зрубу правили за поріг (іноді досить високий), що забезпечувало збереження певного теплового режиму²¹.

Для відтворення планової структури житла важливим є визначення форм розмірів та принципів його членування. Внутрішнє планування житла визначається його функціональним призначенням у житті родини. У холодний період року виробниче і духовне життя родини було зосереджене в обмеженому просторі житлового приміщення. Тут відбувалися всі трудові процеси, зберігалися істинні припаси та готувалася їжа, тут відпочивали, виконували релігійні обряди, пов'язані з сімейно-побутовим устроєм.

У народному житлі східних слов'ян XVIII — початку XX ст. існувало чітке розмежування приміщення на функціональні частини: робоча частина, місце відпочинку, урочистий «красний» куток. Західно-російські, українські, білоруські житла XIX ст. мали однакове планування внутрішнього приміщення, відоме в етнографічній літературі як західно-російський або українсько-білоруський тип²². Цей тип передбачав таке обладнання житла: піч знаходилась в одному з кутів, поблизу входу, і челюстями була звернута до бокової довгої стіни хати. Навпроти печі по діагоналі — «покуть»²³ (святковий, «красний» куток). Тут стояли стіл або скриня («сундук»), накрита скатертиною, в кутку висіли ікони, прикрашені рушниками. За піччю влаштовувався дерев'яний настил для снання — «піл» («полати», «пол»), а вздовж стін розміщувалися нерухомі лави. Одна тягнулась до «полу», друга — до дерев'яної шафки — «мисника», для посуду, що висів у кутку поблизу дверей. Ці елементи внутрішньої організації житлового приміщення не були випадковими, а відображали функціональне призначення окремих частин житла. Так званий західно-російський тип планування просте-

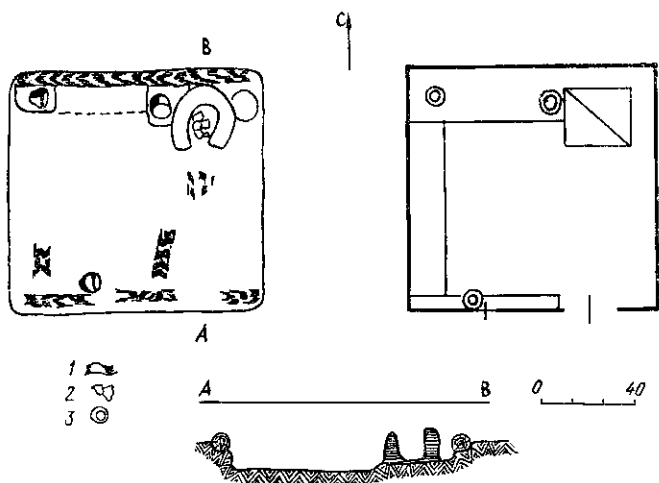

Рис. 3. Польовий план та реконструкція планової схеми житла № 7:
1 — залишки обвугленої деревини; 2 — фрагменти кераміки; 3 — посуд.

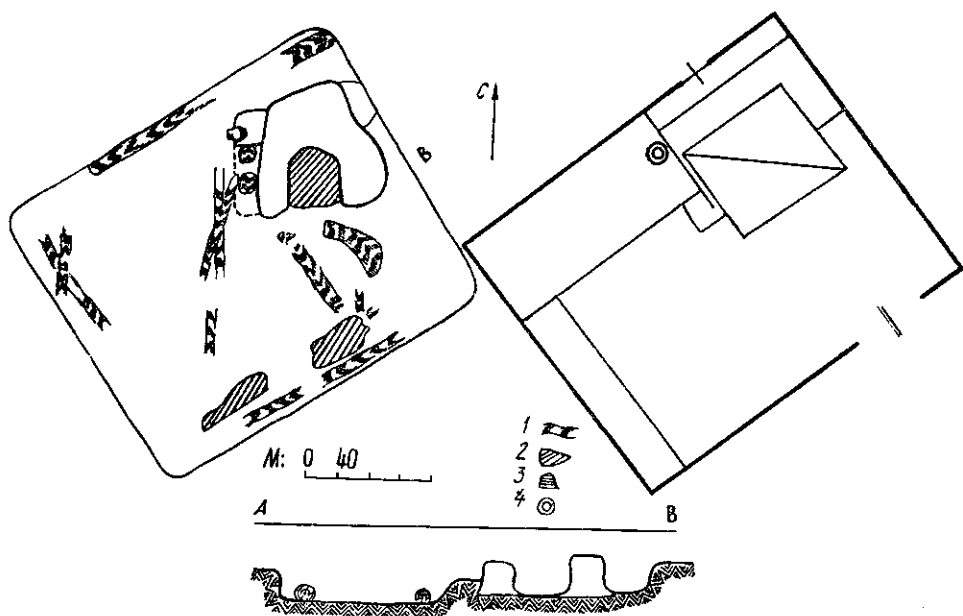

Рис. 4. Польовий план та реконструкція планової схеми житла № 30:
1 — залишки обвугленої деревини; 2 — печина; 3 — глина; 4 — посуд.

жується починаючи з XI—XII ст.²⁴ і детально вивчений етнографами на прикладі української хати пізнього періоду²⁵.

Обухівські житла дають можливість частково відтворити функціональний характер внутрішнього приміщення і зібрати його з даними етнографії. Так, у двох випадках простежувались сліди та залишки перегородок вздовж бокової стінки печі. У житлі № 18 збереглися сліди від жердин, що були основою такої перегородки. Це свідчить про дальший розвиток і ускладнення планової схеми житла. Подібний спосіб відокремлення печі та кутка навпроти неї перегородкою можна спостерігати у російському традиційному житлі²⁶.

Майже в усіх обухівських житлах простежуються залишки дерев'яного оснащення. Так, у житлі № 32 біля північно-східної стіни виявлено залишки дерев'яного настилу. У житлах № 7 та 30 вздовж бокової стіни трапились залишки вирізаних у лесі невисоких стовпчиків (до 30 см заввишки), які служили опорами для настилу. В обох випад-

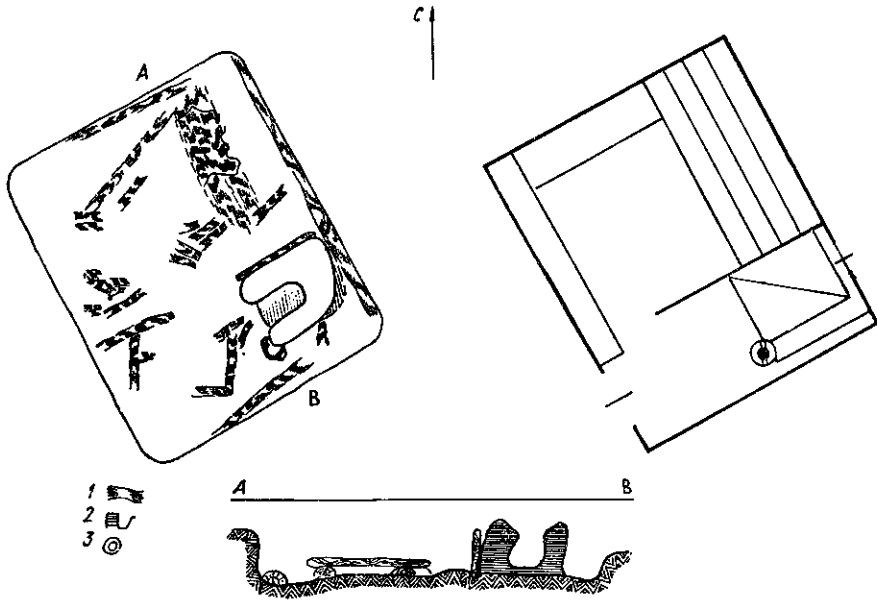

Рис. 5. Польовий план та реконструкція планової схеми житла № 32:
1 — залишки обвугленої деревини; 2 — глина; 3 — посуд.

ках на них знаходились керамічні посудини. Нарешті, в житлі № 6 під боковою стіною виявлено лесовий останець, на якому виявлено нижні частини шести посудин. Вони явно стояли на дерев'яному покритті останця. Під час розкопок житла № 6 виявлено кілька сотень фрагментів від 23 керамічних посудин, що на 1/4 заповнювали заглиблення житла, утворюючи скупчення поблизу стін. Ці посудини вдалось частково

Ознаки планової схеми житла	Кількість випадків	Номер житла									
		6	7	13	18	22	23	24	30	32	
Орієнтація житла											
Кутами «північ-південь»	3	1		1	1					1	
Стінами «північ-південь»	2		1						1		
Розміщення печі											
У північному куті	2	1			1						
У північно-східному куті	2		1						1	1	
У південному куті	1										
Орієнтація челюстів печі											
Південний схід	6	1		1	1	1	1	1			
Південь	2		1						1		
Північний захід	1									1	
Елементи інтер'єру житла											
Перегородка	2									1	
Прилавки біля печі	3		1		1				1	1	
Лесові лавки поблизу стін	1	1									

або повністю реконструювати (рис. 6). У керамічному комплексі житла № 6 переважали посудини великих і середніх розмірів (17 екз.) з діаметром близько 18 см. Це є свідченням того, що посудини займали полиці, розміщені по периметру житла.

Таким чином, залишки дерев'яних настилів, сліди від перегородки, вирізані у лесі опори та лави, а також розміщення тих чи інших знахідок в межах житла та їх характер дають можливість уяви-

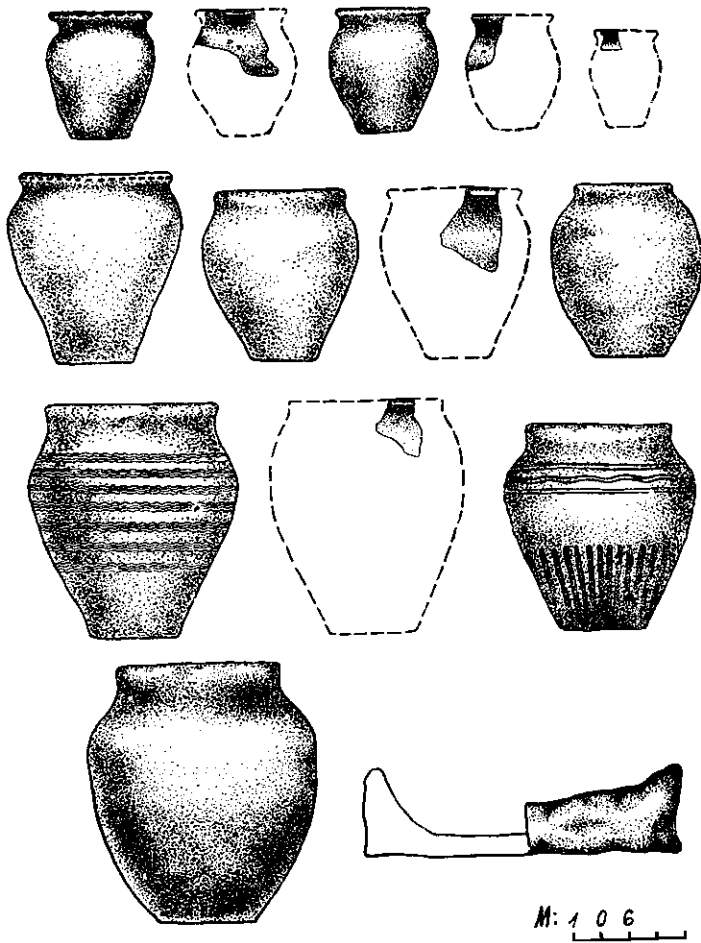

Рис. 6. Кераміка житла № 6 з поселення Обухів П.

ти внутрішнє вбрання східно-слов'янських жител кінця VIII—IX ст. Але для того щоб ці окремі розрізнені деталі склались у цілісну картину, звернемося до деяких етнографічних даних.

Характерною рисою східно-слов'янського житла XIX — початку XX ст. був прийом одночасного спорудження будинку та його внутрішнього вмеблювання²⁷. Нерухомі меблі включали лавки, полицки, «піл» («полати»). Ще в середині XIX ст. рухомі меблі в українських хатах були майже повністю відсутні²⁸.

Попід стінами стояли дві нерухомі лави, рублені з плах. Уздовж стін тягнулися полицки — дошки, закріплені на дерев'яних тиблях (спосіб кріплення таких полицок та їх розміщення можна побачити в експозиції Музею народної архітектури та побуту УРСР), або бруси, врублені в стіни нижче сволоків («гряди») ²⁹. На полицках зберігали дрібні побутові предмети, посуд, їжу. Саме такі гряди, напевно, були в обухівських зрубних № 6, 7 та інших житлах досліджуваного поселення. Інакше важко собі уявити розміщення кераміки у розвалі житла вздовж стін. За піччю, в затишному, найбільш віддаленому від дверей кутку, настеляли дошки — «піл» («полати»), що правив за ліжко.

В археологічній літературі відсутня єдина термінологія щодо назв елементів дерев'яного обладнання стародавнього житла та материкових останців. Так, лесові останці в одних випадках називають лежанками³⁰, в інших — приступками, верстаками³¹. На наш погляд, більш правомірним буде використання запропонованого М. П. Приходько терміну «лавка»³², який набагато ближче до назв, що побутували у

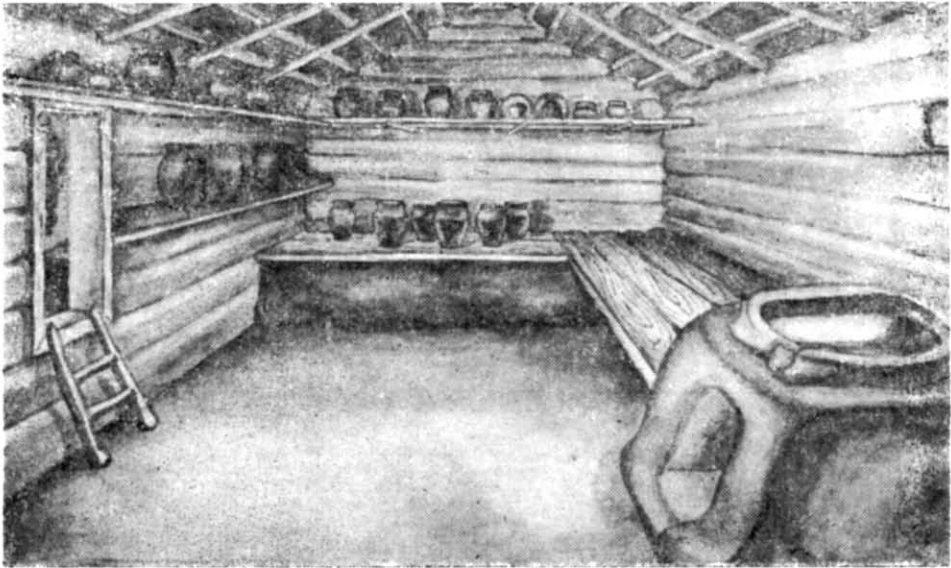

Рис. 7. Реконструкція інтер'єру житла № 6. Реконструкція Н. М. Кравченко, М. Л. Струнка. Малюнок М. Л. Струнка.

традиційному народному житлі східних слов'ян. Лесові останці в стародавньому житлі несли таке саме функціональне навантаження, як і лавки в житлах XVIII — початку XX ст., тобто були робочим місцем і місцем відпочинку сім'ї.

Для визначення дерев'яних меблів стародавнього житла ми пропонуємо застосовувати назви аналогічних елементів нерухомого вбрання народного житла східних слов'ян.

Планування та внутрішнє обладнання житла № 6 може бути реконструйоване так: вхід, що розміщувався у південно-східній стіні зрубу, вів до заглибленого на 76 см однокамерного приміщення. Праворуч, у кутку біля протилежної від входу стінки, знаходилась піч, верхній отвір якої перекривала жаровня. Зліва від печі, вздовж задньої стінки, можливо, як це зафіксовано в інших випадках, розміщувався дерев'яний піл. Уздовж стін по периметру житла, чи двох стін були врублені полиці для посуду. Біля бакової стіни знаходилась лесова лавка, зашита зверху дошками (рис. 7). Досить вирогідною є думка про виробниче призначення такої лави³³.

У житлі № 32 досить добре простежується зразу ж за піччю дерев'яний настил — «піл». Тут вхід у приміщення, на нашу думку, був з північного заходу. Піч займала південно-східний кут і була зверху накрита жаровнею. Паралельно боковій стінці печі в деяких випадках розміщувалась перегородка з дошок, можливо, не досягаючи перекриття. Біля печі і понад нею знаходились полиці для посуду, про що свідчить скупчення кераміки у заповненні печі. Поруч з піччю стояла велика посудина, іноді амфора, яка при вторинному використанні могла служити посудиною для води (рис. 8).

Під час розкопок житла № 30 виявлено залишки лесового стовпчика, врізаного поруч з боковою стінкою печі. Можливо, на ньому одним кінцем закріплювалися дошки «полу».

В українській хаті «піл» настилався одним кінцем на лаву покутного вікна, другим — на прилавок — дошку, яка лежала біля печі на земляних стовпчиках³⁴. Крім того, земляні лавки та нори споруджували в бідняцьких житлах селян і робітників України в передреволюційний період³⁵.

Зрубна конструкція жител VIII—IX ст. Обухівського поселення передбачає, що більша частина меблів будувалася разом з стінами,

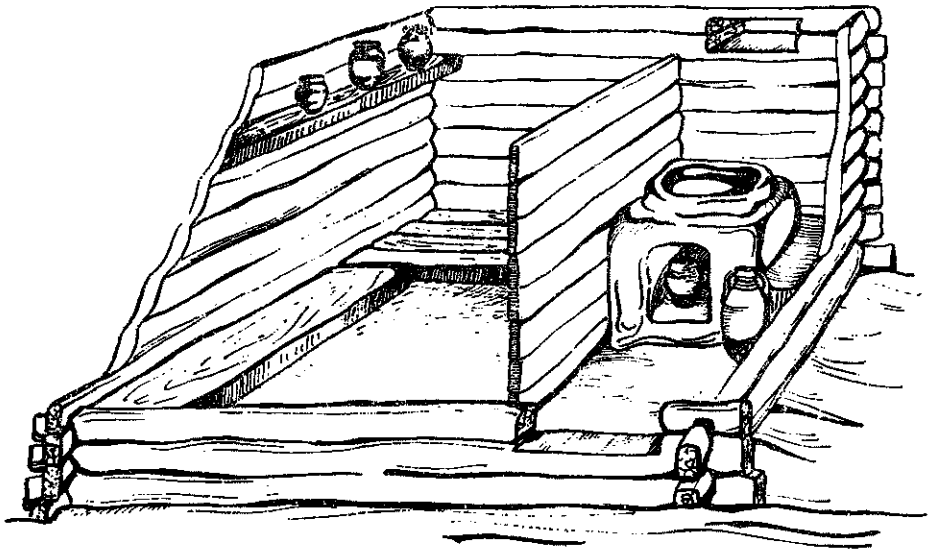

Рис. 8. Реконструкція інтер'єру житла № 32. Реконструкція Н. М. Кравченко, М. Л. Струнка. Малюнок М. Л. Струнка.

що підтверджується, як було зазначено вище, етнографічними аналогіями.

У житлі № 6 біля бокової (південно-західної) стіни, поблизу лесової лавки виявлено обгорілі зерна пшениці, що відповідає традиційному розміщенню припасів у житловому приміщенні. Під лавами і пілом у народних житлах зберігалися запаси продуктів, знаряддя праці: закопували ступу, в якій товкли просо, піднявши одну або дві дошки з полу³⁶. Лави — це не тільки місце відпочинку, а й робоче місце дорослих членів сім'ї.

У житлах, безумовно, виділяли відповідну частину житлової площі і для здійснення сімейних обрядів, релігійних культів. Однак ми не маємо необхідних підстав, щоб судити про відокремлення урочистої частини від печі-вогнища, яка звичайно відігравала роль жертovníка.

Різноманітне начиння, посуд, тканини, зброя, збруя, музичні інструменти, одяг — складові елементи інтер'єру народного житла. Гадаємо, що ці речі, цілком необхідні у повсякденному житті, займали своє місце і в давньослов'янських житлах. Та, на жаль, крім кераміки й деяких інших предметів побуту, майже всі вони недоступні археологічному вивченню. Однак опосередковані дані — відбитки зерен льону і знахідки пряслиць — можна розглядати як свідчення про виготовлення тканин на поселенні та використання їх в інтер'єрі житла.

Важко скласти певну думку щодо орнаментики декоративних тканин та одягу. Це питання зовсім не вивчене в нашій літературі. Разом з тим привертає увагу той факт, що в сучасних орнаментах східнослов'янських декоративних тканин досить стійкими виявились магічні символи: солярні знаки (хрест-розетка, променисте коло з хрестом, зірка і т. ін.), знаки житла, вогню та засіяного поля, що беруть початок у язичницькій давнині. Зображення добрих духів, які повинні були оберігати житло, в образі коня, птаха, собаки ставились над отворами дверей і вікон³⁷.

Дослідження давньослов'янського житла на матеріалах розкопок поселення Обухів II дає можливість визначити характерні риси інтер'єру житла VIII—IX ст., до яких ми відносимо членування однокамерного приміщення на функціональні частини, виділення постійного місця для печі, наявність нерухомого дерев'яного обладнання (лави, «піл»), що використовувались як робоче місце і місце відпочинку, та полиць для посуду й дрібних знарядь праці.

Такі елементи внутрішнього вбрання, як тканини, одяг, дерев'яний посуд, залишаються невідомими. Але їхній вигляд можна було б у деякій мірі відтворити за зображеннями на металевих виробах та інших предметах.

Реконструкція жител однієї археологічної пам'ятки свідчить про те, що в кінці I тисячоліття н. е. сформувався певний житловий комплекс — однокамерна будівля зрубної конструкції, склався сталий тип інтер'єру, який у загальних рисах може бути зіп'єставлений з інтер'єром більш пізнього періоду за даними реконструкції жител з м. Києва, існував зв'язок деталей внутрішнього вбрання з конструктивними особливостями житла, виникли зачатки функціонального поділу житлового приміщення. Це дає можливість виділити специфічні риси східнослов'янського житла Середньої Наддніпряни.

¹ Приходнюк О. М. Слов'яни на Поділлі (VI—VIII ст. н. е.). — К., 1975, с. 16—27; Ляпушкин И. И. Городище Новотроїцькое: О культуре восточных славян в период сложения Киевского государства. — МИА, 1958, № 74, с. 193—210; Рикман Э. А. Жилище племен черняховской культуры Днестровско-Прутского междуречья. — В кн.: Древнее жилище народов Восточной Европы. М., 1975, с. 67, 83; Раппопорт П. А. Древнерусское жилище (VI—VIII вв. н. э.). — В кн.: Древнее жилище народов Восточной Европы, рис. 1, 9.

² Приходнюк О. М. Вказ. праця. Автор в реконструкції зовнішнього вигляду житла VI—VIII ст. н. е. широко використовує етнографічні матеріали, зокрема архітектурно-конструктивні особливості традиційної подільської хати.

³ Раппопорт П. А. Указ. соч., с. 149.

⁴ Самойлович В. П. Українське народне житло (кінець XIX — початок XX ст.). — К., 1972, с. 6.

⁵ На користь цього ствердження може служити той факт, що зрубні конструкції добре відомі багатьом народам Європи внаслідок подібних природно-географічних умов, але обладнання житлового приміщення, його вбрання досить різняться. Роль етнічного фактора у формуванні інтер'єру житла підкреслюється у науковій літературі. Див.: Чижикова Л. Н. Русско-украинские этнокультурные связи в южных районах Украины. — В кн.: Культурно-бытовые процессы на юге Украины. М., 1979, с. 25.

⁶ Кравченко Н. М. Исследование славянских памятников на Стугне. — В кн.: Славяне и Русь. Киев, 1978, с. 74—92.

⁷ Там же.

⁸ Мишулин А. В. Древние славяне в отрывках греко-римских и византийских писателей по VII в. н. э. — ВДИ, № 1, 1941.

⁹ Раппопорт П. А. Указ. соч., с. 149.

¹⁰ Косьміна Т. В. Сільське житло Поділля: Кінець XIX—XX ст. — К., 1980, с. 55, 102.

¹¹ Юрченко Н. Г. Дерев'яне зодчество України (XVIII—XIX ст.). — К., 1949, с. 19.

¹² Раппопорт П. А. Указ. соч., с. 114, рис. 9.

¹³ Бломквист Е. Э. Крестьянские постройки русских, украинцев и белоруссов. — В кн.: Восточнославянский этнографический сборник. М., 1956, с. 77.

¹⁴ Труды этнографическо-статистической комиссии в Западно-Русский край. — Спб., 1872, т. 7, с. 380.

¹⁵ Самойлович В. П. Народное архитектурное творчество. — Киев, 1977, с. 93—97.

¹⁶ Рабинович М. Г. Древний ландшафт и жилище (О двух типах древнерусского жилища в Волго-Окском междуречье). — СЭ, 1969, № 2, с. 17—18.

¹⁷ Приходнюк О. М. Вказ. праця; Раппопорт П. А. Указ. соч.

¹⁸ Очерки общей этнографии / Под. ред. С. П. Толстова. — М., 1968, с. 181; Юрченко П. Г. Вказ. праця, с. 63.

¹⁹ Раппопорт П. А. Указ. соч., с. 119; Приходнюк Н. П. Некоторые вопросы истории жилища на Украине. — В кн.: Древнее жилище народов Восточной Европы. М., 1975, с. 254.

²⁰ Раппопорт П. А. Указ. соч., с. 126, 134.

²¹ Юрченко П. Г. Вказ. праця, с. 9.

²² Бломквист Е. Э. Общие черты в крестьянском жилище русских и украинцев. — СЭ, 1954, № 4, с. 34; Чижикова Л. Н. Русско-украинские этнокультурные связи в южных районах Украины, с. 34.

²³ Терміни, якими позначені в даній статті функціональні частини та деталі хатнього начиння, — загальні для традиційного східнослов'янського житла.

²⁴ Раппопорт П. А. Указ. соч., с. 137—141.

²⁵ Бломквист Е. Э. Крестьянские постройки...; Маланчук В. А. Интер'єр українського народного житла. — К., 1973; Наулко В. И. Развитие межэтнических связей на Украине. — К., 1975, та ін.

²⁶ Бломквист Е. Э. Крестьянские постройки..., с. 80.

²⁷ Там же, с. 419.

²⁸ *Де ля Флиз*. Этнографическое описание крестьян Киевской губернии. Особенно состоящих в государственных имуществях и разные местные исторические памятники древности и рисунки (6. м.), 1854, с. 5.

²⁹ *Грацианская Н.* Жилище и хозяйственные постройки словацкого крестьянства XIX—XX ст.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — М., 1955. — 10 с.

³⁰ *Приходнюк О. М.* Вказ. праця, с. 25.

³¹ *Раппопорт П. А.* Указ. соч. с. 131.

³² *Приходько Н. П.* Указ. соч., с. 258.

³³ *Ляпушкин И. И.* Городище Новотроицкое, с. 199.

³⁴ Этнографический сборник, издаваемый императорским Русским географическим обществом. Спб., 1853, вып. 1, 339 с. Подібні конструкції «полу» демонструються в інтер'єрах експозиції Музею народної архітектури та побуту УРСР.

³⁵ *Приходько Н. П.* Вказ. праця, с. 258.

³⁶ Труды этнографическо-статистической комиссии..., с. 386.

³⁷ *Рыбаков Б. А.* Искусство древних славян. — В кн.: История русского искусства / Под ред. И. Э. Грабаря. М., 1953, т. 1, с. 82.

Н. М. КРАВЧЕНКО, М. Л. СТРУНКА

Реконструкция интерьера славянского жилища VIII—IX вв.

Резюме

Раскопки остатков жилищ на восточнославянских поселениях представляют многочисленные данные о различных деталях и элементах их планировки и внутреннего убранства. Но целостный облик жилища остается еще не изученным, что объясняется отрывочностью археологических данных и трудностями реконструкции. Отсутствие обоснованных реконструкций, в свою очередь, препятствует историко-социологическому и этногенетическому изучению материалов, поступающих из раскопок жилищ. Не разработана остается и методика реконструкции.

В данной статье предлагается опыт реконструкции планировки и интерьера нескольких жилищ VIII—IX вв. на основе материалов раскопок поселения Обухов II (Обухов, Киевская обл., реки Стугна — Днепр).

Методика реконструкции основана на воспроизведении отдельных деталей плановой схемы в целом, а также внутреннего убранства на основании конкретных данных, полученных при раскопках жилищ № 6, 7, 30, 32, с учетом и дополнением недостающих звеньев данными этнографии о традиционном восточнославянском жилище.

Реконструкция интерьера обуховских жилищ свидетельствует о том, что уже в конце I тысячелетия в Среднем Поднепровье сложился определенный тип интерьера, характерный для жилищ, относящихся к различным конструктивным типам (срубные и каркасно-глинобитные), основными чертами которого были членение однокамерного жилища на функциональные части, определение постоянного места для печи, связь неподвижного деревянного оборудования (лавы, «пол», полки) с конструкцией жилища. Вместе с тем для них характерны и некоторые индивидуальные особенности, связанные с отдельными элементами планировки и убранства.

Графические реконструкции плановой схемы и интерьера жилищ поселения Обухов II, выполненные авторами, позволяют полнее воссоздать весь комплекс древнеславянского жилища, а также имеют практическое значение для совершенствования методики фиксации археологических остатков при раскопках последних.

Сопоставление с этнографическими данными дает дополнительные подтверждения об интерьере народного жилища как наиболее консервативной его части.